

Sobre l'home

Elements de filosofia: secció segona

THOMAS HOBBS

Traducció i estudi introductori
de Josep Monserrat Molas

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

Sobre l'home

Sobre l'home

Elements de filosofia: secció segona

THOMAS HOBBS

Traducció i estudi introductoris
de Josep Monserrat Molas

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

FILOSOFIA UB
SÈRIE MAGNA

— 2 —

ÍNDEX

Introducció	9
-------------------	---

SOBRE L'HOME

Epístola dedicatòria	23
I. De l'origen del gènere humà.....	27
II. De la línia visual i la percepció del moviment.....	33
III. Del lloc aparent de l'objecte o, com diu la majoria, del lloc de la imatge per visió directa, això és, on no hi ha reflexió ni refracció	45
IV. De la representació de l'objecte en perspectiva.....	55
V. Del lloc aparent dels objectes per reflexió en miralls plans i esfèrics convexos	67
VI. Del lloc aparent dels objectes per reflexió en un mirall esfèric còncau	75
VII. Del lloc aparent de l'objecte vist per refracció simple.....	85
VIII. De la visió per dues refraccions, o dels diòptres ordinaris, esfèrics convexos o còncaus	91
IX. Dels diòptres duplicats, o del telescopi i del microscopi.....	101
X. Del llenguatge i de les ciències.....	111
XI. De l'apetit i la repulsió, de l'agradable i del molest, i de les seves causes	119
XII. Dels afectes o de les pertorbacions de la ment.....	129
XIII. Dels caràcters i dels costums.....	137
XIV. De la religió	145
XV. De l'home fictici	157
Apèndixs	161

INTRODUCCIÓ

No temo que el lector atent trobi el que he lliurat sobre l'òptica apte per ser llençat entre la resta com a brossa; si així ho fes, s'allunyaria de l'autoritat de l'experiència que confirma tot el que he dit. Encara que la doctrina necessita una repassada, mereixeré la fama d'haver estat el primer de posar les bases de dues ciències, d'aquesta de l'òptica, que és la més curiosa, i d'aquella de la justícia natural, que he donat en el meu llibre *De Cive*, que és la més útil de totes les altres.

A Minute or First Draught of the Optiques, 1646

Sé per experiència que, per dir als homes la veritat sobre la naturalesa humana, tindrè molt menys agraïment del que mereixo per culpa dels insults i les injúries vergonyoses d'alguns ignorants.

De Corpore, 1655, Epístola dedicatòria,
ed. Schumann 6, 4-7

La història de la publicació del *De Homine* fa l'efecte d'alguna cosa arrossegada i acomplerta abusant del límit mateix d'un deute («enllestida aquesta secció, sobre l'home, compleixo el meu compromís», diu en la primera línia). I això que hi havia hagut expectació per aquesta part central del sistema, com ho mostren, per exemple, les cartes que l'any 1656 van enviar a Hobbes François du Verdus o Samuel Sorbière, així com també diverses ofertes per publicar-lo a Londres o París de part d'alguns editors anglesos, de Samuel de Fermat o de Thomas de Martel l'any 1657.¹ Sembla, però, que Hobbes no hi esmerçà l'interès que va posar en altres obres, com es desprèn, per exemple, del fet que no hi hagi cap rastre de la voluntat de promoure'n la traducció a l'anglès, com sí que trobem en les altres dues parts dels *Elements de filosofia*.² Tampoc el públic no

¹ Cf. Karl SCHUMANN, *Hobbes. Une chronique*. París: Vrin, 1998, p. 147, 154.

² Thomas HOBBS, *De Corpore. Elementorum Philosophiae Sectio Prima*, édition critique, notes, appendices et index par Karl Schumann, introduction par Karl Schumann avec la collaboration de Martine Pécharman. París: Vrin, 1999; *Elements of philosophy the first section, concernint body / written in Latine*

s'hi interessà gaire, ni immediatament ni en els anys posteriors, entretinguts com estaven amb les polèmiques matemàtiques i teològiques amb Hobbes. Així, després que el *De Homine* aparegués per primera vegada el 1658 a Londres i s'inclogués a continuació en l'edició en tres volums de les obres de Hobbes a Amsterdam el 1668, no es va tornar a imprimir fins a l'edició de l'obra llatina a cura de Molesworth, a Londres, entre el 1839 i el 1845, en l'època que Hobbes és rehabilitat per l'utilitarisme anglès.

Hobbes havia començat relativament tard la publicació dels *Elements de filosofia* que exposaven el seu sistema, concebut el 1636 com una trilogia sobre el cos, l'home i el ciutadà. De fet, la primera obra orgànica l'escriu als cinquanta-dos anys (*Elements of Law*), el *De Cive* el publica amb cinquanta-quatre, el *Leviathan* amb seixanta-tres, el *De Corpore* amb seixanta-set, i el *De Homine* amb setanta. L'elaboració també és lenta: entre el primer esborrany del *De Corpore* i la seva publicació passen divuit anys. Malalt, arrossegava encara el compromís de finalitzar amb el *De Homine* la trilogia que havia presentat com a projecte sistemàtic.

Tanmateix, amb el *De Homine* Hobbes sembla renunciar a construir la part central del sistema i, per tal d'escapar formalment al compromís, es conforma a reunir «quasi com un precipici», tot i el risc de caure en una perillosa cesura, materials que ja tenia elaborats. El *De Homine*, que havia de fornir la connexió entre la física del *De Corpore* i la política del *De Cive* amb una consideració de l'home com a «cos natural», no acaba de resoldre la discontinuïtat d'haver-lo considerat primer com a «ciutadà». En la transició entre els capítols de l'òptica, que ocupen més de la meitat del llibre, i els de la resta de l'obra, es reproduïx, sense comentar-lo, el pas del mètode deductiu al mètode hipotètic amb la consegüent valoració diferent dels resultats.³ La cesura és tan evident que Hobbes s'excusa per la precipitació amb què es passa d'una òptica rigorosa i complexa a d'altres temes. El *De Homine* se situa a continuació del *De Corpore*, però comença amb un primer capítol clarament hipotètic perquè hi tracta del suposat origen de totes les coses en general i de l'ésser humà en particular. Després, Hobbes hi introdueix el tractament geomètric de la visió i crea una segona

by Thomas Hobbes of Malmesbury; and now translated into English; to wick are added Six lessons to the professors of mathematics of the Institution of Sr. Henry Savile, in the University of Oxford. Londres: R. & W. Leybourn for Andrew Crooke, 1656; Thomas HOBBS, *De Cive. The Latin Version entitled in the first edition Elementorum Philosophiae Sectio Tertia De Cive and in later editions Elementa Philosophica de Cive*, a critical edition by Howard Warrender. Oxford: Clarendon Press, 1983; Thomas HOBBS, *De Cive, or The English Version: The Citizen*, a critical edition by Howard Warrender. Oxford: Clarendon Press, 1983.

3 Com diu el mateix títol del § 5 del capítol X del *De Homine*: «Els teoremes poden ser demostrats només en aquelles coses les causes de les quals estan sota el nostre poder; en les altres només es pot demostrar que és possible que així siguin».

ruptura dins de la ruptura metodològica entre geometria i física, i, encara, després dels vuit capítols dedicats a la física geomètrica de la visió, torna a fer un trencament per permetre el tractament de l'ésser humà que el conduirà cap a la política: així, després de l'òptica, es tracta del llenguatge i les ciències en un capítol, es dediquen tres capítols a les passions, els afectes i els costums de l'home, un a la religió i el darrer a «l'home fictici o persona», que vol fer d'enllaç amb el *De Cive*. Més enllà de la imatge del penya-segat que Hobbes empra, ens hem de preguntar quantes ruptures s'amaguen en un projecte que es presenta com a fracassat respecte d'un possible tractament a priori de la naturalesa humana a la manera com s'ha resolt l'òptica de la visió.

Així doncs, d'una banda l'animaven a la publicació del sistema la relació amb els filòsofs continentals, a través de Mersenne, i també el suport dels germans Cavendish, que promovien i finançaven la recerca científica. Però, de l'altra, l'entretenien les polèmiques polítiques, científiques i religioses sorgides a partir del *De Cive* (1642) i, sobretot, del *Leviathan* (1651). Les acusacions d'enemic de la reialesa i d'ateu, que són les que cal llegir com a rerefons de les amarques polèmiques amb els professors de matemàtiques i amb eclesiàstics i teòlegs, polèmiques que posaven en joc l'estatut de l'ensenyament superior a Anglaterra, expliquen bona part de l'accidentada preparació i edició del *De Corpore* (1655) i el retard del *De Homine*.⁴ Amb tot, al final de l'epístola dedicatòria d'aquest darrer tractat, Hobbes sap que no es podrà retirar de la polèmica:

Havia decidit que, arribats al seu terme els *Elements*, renunciaria a la ploma. Però, com que veig ara quins són els costums dels homes que professen la ciència, renuncio a aquesta esperança i retinc la ploma, perquè potser també aquests *Elements* hauran de ser defensats. En els sacrificis, les mosques sempre eren inoportunes. Per tant, faré com l'emperador Domicià: amb la meua ploma les travessaré.

Que el *De Homine* sigui la darrera gran obra del sistema filosòfic de Hobbes no vol dir que els temes tractats fossin de darrera hora. Pressionat per la situació política

4 La biografia de Hobbes es pot seguir a partir dels seus propis escrits pel que fa al cas: *Considerations upon the Reputation, Loyalty, Manners, and Religion of Thomas Hobbes of Malmesbury, written by Himself, by Way of Letter to a Learned Person (John Wallis, D.D.)* (1662), *Thomae Hobbes Malmesburiensis Vita Carmine Expressa Authore seipso* (1673), i també en les primeres biografies, com la de J. AUBREY, *Brief Lives, chiefly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the Years 1669 & 1696*, A. Clark (ed.). Oxford, 1986. Un bon relat biogràfic pot ser el d'A. P. MARTINICH, *Hobbes. A biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999; i una eina indispensable, el llibre de K. SCHUHMANN, *Hobbes. Une chronique*. París: Vrin, 1998.

que travessava Anglaterra i l'execució de Carles I, Hobbes havia escrit el *Leviathan*, publicat a Londres el 1651. En els cinc primers capítols de la primera part, titulada «Sobre l'home», exposa la seva doctrina sobre els sentits, la imaginació, la conseqüència imaginativa, el llenguatge, la raó i la ciència, mantenint la línia de pensament que ja apareixia en els *Elements of Law* del 1640, i que estan a la base de les objeccions a les *Meditacions metafísiques* de Descartes, o en l'*Anti-White* del 1643, i que tornen a aparèixer en el *De Homine*. L'altre gran contingut de l'obra, l'òptica, ocupa Hobbes des dels inicis de la seva carrera científica, i ja té llestos els materials que apareixeran en el *De Homine* nou anys abans de la publicació.⁵ Havent tornat a la pàtria a la fi del 1651, Hobbes entra de nou al servei de William Cavendish i es dedica a la redacció definitiva del *De Corpore* i del *De Homine*.

Les interpretacions majors de l'obra de Hobbes parteixen d'un concepte acadèmic del que és la filosofia, però s'imposa a poc a poc una revisió del conjunt de l'obra hobbesiana, en la qual no es pot menystenir la seva dedicació a les polèmiques matemàtiques i científiques i als estudis sobre la història eclesiàstica o al que avui anomenaríem literatura o història, i on tindrien un paper molt rellevant tant l'arc de quaranta anys que va de la publicació de la traducció de la *Història de la guerra del Peloponès* de Tucídides, amb un important estudi introductori, i que fou el seu primer gran treball humanístic, amb el qual encetà la seva projecció pública el 1628, fins a la redacció, cap al 1668, del *Behemoth*, on fa una història de la guerra civil anglesa que cal llegir tant o més en comparació de Tucídides que de tot el sistema polític, com també la redacció d'*An Historical Narration Concerning Heresy, and the Punishment Thereof* o de la *Historia Ecclesiastica Carmine Elegiaco Concinnata*.⁶

⁵ *Tractatus Opticus I* (1640): inclòs a *Cogitata physico-mathematica* de M. MERSENNE, 1644, amb el títol: *Universae Geometriae Synopsis* (edició parcial de Molesworth: *OL*, V, p. 217-247); *The London Letter* (1640), observacions sobre la *Diòptrica* de Descartes dirigides al pare Mersenne, reconstrucció de K. Schumann (Hobbes. *Une chronique*. París: Vrin, 1998, p. 63-65); *Tractatus Opticus II* (1641), publicat íntegrament per Franco Alessio a *Rivista critica di Storia della Filosofia*, XVII (1963): 147-228; *A Minute or First Draught of the Optiques in two parts. The first of Illumination. The second of Vision* [British Museum, Harleian MS 3360], versió incompleta (dedicatoria i conclusions) a *EW*, VII, p. 467-471, edició crítica d'E. C. Stroud. Michigan: University Microfilms International, 1986. Sobre el valor de l'òptica geomètrica de Hobbes, a més de l'estudi fonamental d'Antoni MALET, «The Power of Images: Mathematics and Metaphysics in Hobbes's Optics», *Studies in History of Philosophy of Science*, 32, 2 (2001): 303-333, es poden consultar «La genèse de l'optique du *De Homine*» i «Les sources de l'optique du *De Homine*», que apareixen com a annexos a Thomas HOBBS, *De l'homme. De homine*. París: Vrin, 2015, p. 465-493.

⁶ Thomas HOBBS, *Historia Ecclesiastica*, text, translation, introduction, commentary and notes by Patricia Springborg, Patricia Stablein and Paul Wilson. París: Champion, 2008 [*OL*, V, p. 341-408]; *An Historical Narration Concerning Heresy, and the Punishment Thereof* [*EW*, IV, p. 385-408].

L'epístola dedicatòria del *De Homine* mostra molt clarament el caràcter central del llibre: «De fet, l'home no és mer *cos natural*, sinó també de la ciutat, això és, tal com es diu, part d'un *cos polític*. Per això calia que es considerés com a home i com a ciutadà; això és, es conjugaven la darrera física amb els principis de la política, el més difícil amb el més fàcil». ¿Com és que les darreres parts de la física són «més difícils» que les primeres parts de la política? Això només fora possible si hi hagués una solució de continuïtat. ¿Resultarà, doncs, que, allí on hauria de ser l'enllaç, no hi ha veritablement un lloc antropològic? Anys abans, en el capítol primer del *De Motu, Loco et Tempore* (1643, conegut com a *Crítica al «De Mundo» de Thomas White*), Hobbes escrivia: «Totes les ciències haurien estat matemàtiques si els seus autors no haguessin afirmat allò que no podien provar. Efectivament, és a causa de la temeritat i de la ignorància dels autors de física i ètica que la geometria i l'àritmètica són ara les úniques ciències matemàtiques». Al capítol quart del *Leviathan*, tot parlant del llenguatge, diu clarament que la geometria «és l'única ciència que fins ara Déu ha volgut concedir a la humanitat», i que la veritat consisteix a «ordenar correctament els noms en les nostres afirmacions», de la mateixa manera que la geometria primer fixa les definicions i després raona. En l'apartat cinquè del capítol X del *De Homine*, Hobbes comenta:

Són demostrables, per tant, molts teoremes sobre la quantitat, la ciència dels quals s'anomena *geometria*. En efecte, com que les causes de les propietats que tenen cada una de les figures estan en aquelles línies que nosaltres tracem, i com que les generacions de les figures depenen del nostre arbitri, no es requereix res més per conèixer les afectacions pròpies de la figura que considerar totes aquelles coses que se segueixen de la construcció que varem fer en dibuixar la figura. I així, pel fet que nosaltres mateixos creem les figures, s'esdevé que tenim la geometria i que és demostrable.

Des de l'epístola dedicatòria dels *Elements of Law* del 1640 fins al *Behemoth* del 1666, Thomas Hobbes sosté que el seu treball pot fer ensenyable als homes el seu deure, és a dir, «la ciència d'allò just i injust», «a partir de principis veritables i demostracions evidents» (*EW*, VI, 213; cf. *De Cive*, XIII, 9; *Leviathan*, XXX; *De Homine*, X, 5).⁷

7 «L'oposició entre la prudència i la ciència és al centre de la filosofia de Hobbes, però resta difícil de copsar i de resumir», diu J. BARNOUW, «Prudence et science chez Hobbes», dins J. BERNHARDT & Y.-Ch. ZARKA, *Hobbes: Philosophie première, théorie de la science et politique*. París: PUF, 1990, p. 103-124 (esp. p. 107).

De les afirmacions de Hobbes en diferents moments es desprèn que no hi ha lloc en la filosofia per a una «antropologia», perquè la filosofia no és la ciència de l'home, sinó el coneixement dels cossos naturals i polítics. Entre la naturalesa i la ciutat no hi ha pròpiament un *tertium*: «El tema de la filosofia o la matèria de la qual tracta és tot cos del qual es pot concebre la generació i se'n pot establir la comparació amb altres cossos a partir d'una determinada consideració» (*De Corpore*, I, 1, 8).⁸ Ja en un text dels primers que tenim dels esborranys del sistema de Hobbes (*Logica. Ex. T. H.* = manuscrit Chatsworth A 10, 1639), les parts de la filosofia són dues:

Als que que estudien les generacions dels cossos i les seves propietats se'ls presenten dos gèneres suprems de cossos molt diferents entre si; a un d'aquests gèneres, que és constituït per la naturalesa de les coses, se l'anomena *natural*, i a l'altre, les que són constituïdes per la voluntat humana, les convencions i els pactes entre els homes, se l'anomena *república* o *ciutat*. D'aquí neixen les dues parts de la filosofia, la *natural* i la *civil*.

D'allò que se'ns manifesta i roman com a sensació en podem concebre una generació possible; d'allò de què en fem figures i pactes en sabem la causa. L'aparent sistema tripartit i homogeni sobre el cos, l'home i el ciutadà amaga en la seva possible progressió una dualitat de principis i demostracions segons que allò estudiat sigui fet per nosaltres (geometria i política) o bé observat en la naturalesa (física dels fenòmens).⁹ El coneixement sobre l'home ha de dirimir en el *De Homine* el seu estatut.

En el *De Corpore*, Hobbes defineix la filosofia com «el coneixement que adquirim mitjançant el vertader raonament de *les aparicions o dels efectes aparents*, a partir del coneixement que tenim *d'una producció o d'una generació possible dels efectes*» (I.6, 1). La filosofia és un coneixement que deriva per *adquisició* des d'un altre coneixement que *tenim*. L'adquisició s'aconsegueix mitjançant «el vertader raonament» (llenguatge, lògica nominalista) sobre «les aparicions o sobre els efectes aparents» (fenomenisme, empirisme). El primer nivell de fonamentació del sistema filosòfic és una lògica dels fenòmens, una *fenomenologia*. Ara bé, tot aquest nivell depèn d'un coneixement que s'obté a partir de saber com es produeixen o es generen els efectes. Aquesta definició és semblant a la del *Leviathan*, on per filosofia s'entén «el coneixement adquirit

⁸ *OL*, I, 9; ed. Schumann 16, 30-32.

⁹ Cf. M. MALHERBE, «La science de l'homme dans la philosophie de Hobbes», *Revue Internationale de Philosophie*, 33, 129 (1979): 531-551.

per raonament que s'origina en la manera com una cosa es genera per tal d'arribar a les seves propietats; o que comença en les propietats per tal d'arribar a la manera com s'engendra la cosa amb la intenció de produir, fins on ho permetin el cas i la capacitat humana, aquells efectes que la vida humana demani». Hobbes comenta que el geòmetra, començant amb la construcció de les figures, en descobreix moltes de les propietats; i des de les propietats descobreix, mitjançant l'ús del raonament, noves maneres de construcció per tal d'obtenir la mesura de la terra i l'aigua, i tota mena d'utilitats. «Així, l'astrònom, des de la sortida, la posta i el moviment del sol i les estrelles en les diverses regions celestes, descobreix les causes del dia i de la nit, i de les diferents estacions de l'any, i aconsegueix així comptar el temps. I de manera semblant passa amb altres ciències» (*Leviathan*, capítol XLVI). La geometria, i no pas la física ni el llenguatge, es fa exemplar en la definició hobbesiana de filosofia, és a dir, de la ciència de les ciències: «La ciència està en funció del poder; el teorema (que segons els geòmetres és la investigació d'una propietat) està en funció dels problemes, és a dir, en funció de l'art de construir; en resum, tota especulació s'instaura de cara a alguna acció o alguna obra» (*De Corpore*, I, 1, 6).¹⁰

En el capítol X del *De Homine* («Del discurs i les ciències»), després d'exposar la naturalesa del llenguatge i el que aquest mateix llenguatge proporciona a l'home, tracta de les ciències a priori i les ciències a posteriori. L'afirmació és clara: «Només ha estat concedida als homes la ciència a través de la demostració a priori d'aquelles coses la generació de les quals depengui de l'arbitri dels mateixos homes». Només d'allò que està sota el nostre poder es poden demostrar els teoremes. En la resta de les coses ens hem de conformar amb la possibilitat. És perquè en la geometria nosaltres mateixos creem les figures, que s'esdevé la seva demostrabilitat. Contràriament, com que les causes de les coses naturals no estan en el nostre poder, no podem deduir-ne les propietats a partir d'unes causes que no veiem. Ara bé, la física pot treballar a posteriori, és a dir, deduint les conseqüències a partir de les propietats que veiem, i pot procedir fins a poder demostrar que aquestes o aquelles en foren les causes possibles, però amb la consideració del moviment i la quantitat, cosa que ens apro-

¹⁰ Ed. Schumann 15, 1-4. Cf. F. BACON, *Novum Organum*, I, 1, 3 i 124; II, 1-4 (traducció de Ramir Gual i edició a cura de Miguel Ángel Granada, Barcelona: Laia, 1987). Vegeu, sobre aquesta qüestió, per exemple: B. ANGELET, «Une logique de l'ignorance: la dialectique du pouvoir dans la ligne de Bacon, Descartes et Hobbes», *Philosophica*, 24, 2 (1979): 55-145; J. BARNOUW, «Bacon and Hobbes: The Conception of Experience in the Scientific Revolution», *Science, Technology and the Humanities*, 2 (1979): 92-110; J. BERNHARDT, «Sur le passage de Francis Bacon à Thomas Hobbes», *Études philosophiques*, 4 (1985): 449-455; R. BUNCE, «Thomas Hobbes' relationship with Francis Bacon. An introduction», *Hobbes Studies*, XIV (2001): 41-83.

xima a la geometria. I, així, la física «vertadera», que depèn de la geometria, s'acostuma a enumerar entre les matemàtiques mixtes, com ho són l'astronomia, la música, la física i les parts de la física. Hobbes conclou amb l'enllaç de política i ètica:

A més, la política i l'ètica, això és, la ciència del *just* i de l'*injust*, de l'*equitatiu* i de l'*inic*, es poden demostrar a priori, ja que els principis mitjançant els quals es coneix què són *just* i *equitatiu*, i, per contra, *injust* i *inic*, això és, les causes de la justícia, com ara les lleis i els pactes, nosaltres els hem fet. En efecte, abans de l'establiment dels pactes i les lleis, no hi havia entre els homes més justícia ni injustícia, ni cap natura de bé ni de mal públics, que entre les bèsties.

El text del *De Homine* assenyala a la vegada, amb una absència, la diferència i la continuïtat; però tampoc aquí, en el centre del sistema, no queda justificada la raó del tractament separat d'una teoria de l'home.

La primera intenció, a l'hora de traduir el *De Homine*, va ser revisar i completar una versió parcial i inacabada que Bartomeu Forteza havia deixat entre els seus papers. Agraïxo a la seva família haver-la pogut consultar quan vaig col·laborar en l'edició de la seva traducció del *De Corpore*.¹¹ Aquella intenció inicial em va portar a preparar l'edició crítica del text llatí¹² a partir de les edicions i els manuscrits següents: Manuscrit MSA5, Devonshire Collections, Chatsworth. [Edició del 1658]: ELEMENTORUM PHILOSOPHIÆ SECTIO SECUNDA DE HOMINE. AUTHORE THOMA HOBBS Malmesburiensi. LONDINI, Typis T. C. sumptibus Andr. Crooke, & vaneunt sub insigni viridis Draconis in Cæmetirio Paulino, 1658. [Edició del 1668]: THOMÆ HOBBS Malmesburiensis OPERA PHILOSOPHICA, Quæ Latinè scripsit, OMNIA. Antè quidem per partes, nunc autem, post cognitæ omnium Objectiones, conjunctim & accuratiùs Edita. AMSTELODAMI, Apud IOANNEM BLAEV, MDCLXVIII. [Edició Molesworth]: THOMAS HOBBS. *Opera philosophica quæ latine scripsit omnia in unum corpus nunc primum collecta studio et labore Gulielmi Molesworth*, Londres, volum II, 1839. És a partir de l'edició crítica que he fet la present traducció amb el record present de la de For-

¹¹ Thomas HOBBS, *El Cuerpo. Primera sección de los elementos de filosofía*, edición y traducción de Bartomeu Forteza, prólogo de Yves-Charles Zarka, nota introductoria de Josep Monserrat. València: Pre-Textos, 2010.

¹² Thomas HOBBS, *De Homine*, édition critique, introduction et notes par Josep Monserrat Moles. París: Vrin, 2018.

teza. Vull fer constar el meu agraïment a Carles Dorce Polo per la revisió dels arguments matemàtics dels capítols d'òptica, a Ignacio Marcio Cid i Joan Tello Brugal pels consells i les informacions sobre el text llatí i les possibles traduccions, i a Daniel Salgueiro per l'ajuda amb la traducció del text de Diodor de Sicília que consta en apèndix. La cura amb què Edicions de la Universitat de Barcelona ha tractat aquest text, el qual havia acumulat a sobre massa anys i massa interrupcions, ha millorat sobremanera el resultat. Cap error, però, no se'ls pot atribuir.

REFERÈNCIES A LES OBRES DE THOMAS HOBBS

Com que encara no s'ha enllestit l'edició crítica de les obres de Hobbes, se segueixen criteris diferents per referir-s'hi. En les notes a la traducció, quan no hi ha edició crítica a «The Clarendon Edition of the Works of Thomas Hobbes» o a l'«Édition des Œuvres Latines de Hobbes» a l'editorial Vrin de París, es procura emprar una edició crítica recent. Si encara no n'hi ha, cal recórrer a l'edició de Molesworth. Si Hobbes va dividir l'obra en capítols i seccions, els capítols s'indiquen en nombres romans i les seccions en numeració àrbiga europea. A continuació donem la llista d'abreviatures que fan referència a l'edició crítica o a l'edició de Molesworth.

AM: A Minute or First Draught of the Optiques in two parts. The first of Illumination. The second of Vision, critic edition by E. C. Stroud. Michigan: University Microfilms International, 1986. [Versió incompleta (només dedicatòria i conclusions) a *EW*, VII, p. 467-471]).

Behemoth: Behemoth, edited by Paul Seaward, «The Clarendon Edition of the Works of Thomas Hobbes». Oxford: Clarendon Press, 2009.

CDM: Critique du «De mundo» de Thomas White, édition critique par Jean Jacquot et Harold Whitmore Jones. París: Vrin, 1973.

Correspondence: The Correspondence of Thomas Hobbes, 2 vols., edited by Noel Malcolm, «The Clarendon Edition of the Works of Thomas Hobbes». Oxford: Clarendon Press, 1994.

DCi.: De Cive. The Latin Version, edited by Howard Warrender, «The Clarendon Edition of the Works of Thomas Hobbes». Oxford: Clarendon Press, 1984.

DCo.: De Corpore (Elementorum philosophiæ sectio prima), introduction, édition critique latine, annotation par Karl Schumann, «Édition des Œuvres Latines de Hobbes». París: Vrin, 1999.

- DH: *De Homine (Elementorum philosophiæ sectio secunda)*, édition critique, introduction et notes par Josep Monserrat Molas, «Édition des Œuvres Latines de Hobbes». Paris: Vrin, 2018.
- EL: *The Elements of Law, Natural and Politic*, edited with a preface and critical notes by Ferdinand Tönnies. Londres: Simpkin, Marshal and Co., 1889.
- EW: *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, now first collected and edited by Sir William Molesworth*, en 11 volums. Londres: Bohn, 1839-1845.
- HE: *Historia Ecclesiastica Carmine Elegiaco Concinnata* (1688): Thomas HOBBS, *Historia Ecclesiastica*, text, translation, introduction, commentary and notes by Patricia Springborg, Patricia Stablein and Paul Wilson. Paris: Champion, 2008 [OL, V, p. 341-408].
- Lev.: *Leviathan*, edited by Noel Malcolm, «The Clarendon Edition of the Works of Thomas Hobbes». Oxford: Clarendon Press, 2012. La referència a aquesta edició crítica del text anglès i del text llatí s'indica com Ma(i) o Ma(ii) per referir-se al volum de l'edició del text més la pàgina corresponent.
- OL: *Opera philosophica quae latine scripsit omnia in unum corpus nunc primum collecta studio et labore Gulielmi Molesworth*, en 5 volums. Londres: Bohn, 1839-1845.
- TO I: *Tractatus Opticus I* (1640): Inclòs a *Cogitata physico-mathematica* de M. MERSENNE, 1644, amb el títol: *Universae Geometriae Synopsis*. Edició parcial de Molesworth: OL, V, p. 217-247.
- TO II: *Tractatus Opticus II* (1641): *Tractatus Opticus II*. Publicat íntegrament per Franco Alessio a *Rivista Critica di Storia della Filosofia*, XVIII (1963): 147-228.

TRADUCCIONS I EDICIONS DEL *DE HOMINE*

- HOBBS, Thomas, *Elementorum Philosophiae Sectio Secunda De Homine*. Londres: Andrew Crooke, 1658.
- HOBBS, Thomas, *Elementorum Philosophiae Sectio Secunda De Homine, Thomae Hobbes Malmesburiensis, Opera Philosophica quae latine scripsit omnia*. Amsterdam: Blaeu, 1668.
- HOBBS, Thomas, *Elementorum Philosophiae Sectio Secunda De Homine, Thomae Hobbes Malmesburiensis, Opera philosophica quae latini scripsit, Gulielmi Molesworth*, vol. II. Londres: John Bohn, 1839 (reedició: Aalen: Scientia Verlag, 1966).
- HOBBS, Thomas, *Vom Menschen. Vom Burger*, Auswhal übersetz und herausgegeben von Max Frischeisen-Köhler. Leipzig: Felix Meiner, 1915 (reed. Hamburg, 1959) [parcial].

- HOBBS, Thomas, *De Homine. Sezione seconda degli Elementi di Filosofia*, a cura d'Arrigo Pacchi. Bari: Laterza, 1970 (2a ed. 1972).
- HOBBS, Thomas, *Man and Citizen (De Homine and De Cive)*. [*De Homine*, translated by Charles T. Wood, T. S. K. Scott-Craig, and Bernard Gert; translation of *De Cive* attributed to Thomas Hobbes, also known as *Philosophical Rudiments Concerning Government and Society*. Edited with and introduction by Bernard Gert. Doubleday and Company Anchor Books Edition, 1972] [parcial].
- HOBBS, Thomas, *L'Uomo*, a cura di Antimo Negri. Torino: UTET, 1972 [reeditat dins *Opere*, a cura di Antimo Negri e Gianni Paganini. Novara: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 2013].
- HOBBS, Thomas, *De Homine. Traité de l'homme*, traduction de Paul-Marie Maurin, préface de Vasco Ronchi. París: Albert Blanchard, 1974.
- HOBBS, Thomas, *Tratado sobre el Hombre*, edición de Joaquín Rodríguez Feo. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2008.
- HOBBS, Thomas, *De l'homme. De homine*, texte latin, introduction, traduction et notes par Christophe Béal, Philippe Grignon, Bernard Graciannette, Jacqueline Lagrée, José Medina, Arnaud Milanese, Martine Pécharman et Jean Terrel (dir.). París: Vrin, 2015.
- HOBBS, Thomas, *De Homine. Elementorum Philosophiae Sectio Secunda*, édition critique, introduction et notes de Josep Monserrat Molas. París: Vrin, 2018.

He procurat fer una traducció fidel al text de Hobbes, mirant que respectés la constància de cert vocabulari quan Hobbes s'hi manté ferm. Aquestes decisions, així com altres informacions que poden ajudar el lector i les referències a les principals variants escollides en l'edició crítica del text llatí, s'indiquen en notes. Entre claudàtors es posen els afegits al text llatí, sobretot els títols dels paràgrafs, quan no es repetien en el text original. Les notes que acompanyen la traducció són afegides, comenten aspectes de la nostra l'edició crítica del text llatí i deuen molt a les edicions i traduccions anteriors.